

NERINGOS MUZIEJAUS REIKŠMĖ SIEKiant PAŽINTI KURŠIŲ NERIJOS GAMTINĘ APLINKĄ IR SAUGOTI GYVENTOJŲ KULTŪRINĘ SAVASTĮ (XX A. 3–4-ASIS DEŠIMTMEČIAI)

Neringos muziejaus 80-ies metų įkūrimo sukakčiai

Egidijus Bacevičius

ANOTACIJA

Aprašoma Neringos muziejaus Nidoje (Das Nehrungsmuseum in Nidden) istorija 1928–1944 m.; apžvelgiamos jo įkūrimo aplinkybės, saugoti krašto gamtos (mineralų, augalų ir gyvūnų) pavyzdžiai, Nidos apylinkių archeologinių kasinėjimų radiniai, Kuršių nerijos gyventojų (vėlyvųjų kuršių / *kuhren*) kultūriniam-istoriniam tapatumui svarbios vertybės (tautiniai drabužiai, buities, žvejybos ir žemės bei miško ūkio priežiūros darbo padargai ir kt.); Kuršių nerijos tautosakos vokiečių kalba rinkimas, spaudos apie Kuršių neriją apžvalga. Pristatoma Henrio Fuchso (Henry Fuchs, 1898–1980) asmenybė. Jo kaip muziejaus steigėjo ir kraštotyrininko gyvenimas, pedagoginė bei kultūrinė veikla XX a. 3–4-ojo dešimtmečio politinių įvykių Klaipėdos krašte laikotarpiu.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Klaipėdos kraštas, gyventojų tautinė tapatybė, kuršiai, Nidos (Nėrungos, Neringos) muziejus, švietimas, tautosaka, paveldas, Kuršių nerija, Vakarų Lietuva, Mažoji Lietuva, Rytprūsiai, Henris Fuchsas.

ABSTRACT

The history of the Neringa museum in Nida (orig. Das Nehrungsmuseum in Nidden) and the complicated background of its foundation in 1928–1933 described. Museum's collections: minerals, herbarium and animals stuff, archaeological excavations artefacts from Nida surroundings, for Curonian spit residents (*kuhren*) important cultural-historic heritage: traditional clothing, household, agricultural and forestry tools, fishing tackle etc. Sampling and preservation of the Curonian verbal folklore examples (manuscripts), the review of the sources about the Curonian spit. Henry Fuchs (1898–1980) – the founder and the leader of the Neringa museum. His life, educational activity and participation in the local cultural movement are presented under socio-political circumstances in the Memel district (Memelgebiet) during 3-4th decade of the XX century.

KEY WORDS: Nehrungsmuseum, Nidden, Nida, Memel, Memelland, cultural identity, folklore, heritage, national minority, Curonian, Kuhren, West Lithuania, East Prussia, Henry Fuchs.

mgr. Egidijus Bacevičius, Klaipėdos universitetas

Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lietuva

El. paštas: ebacevicius@mail.lt

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje Rytprūsiuose užgimęs gimtinės pažinimo judėjimas skleidėsi keliomis kryptimis įvairiais pavidalais. Per kraštotyrą siekta pažinti krašto praeitį, puoselėti tautinį tapatumą, saugoti gimtinės (plačiąja prasme – Tėvynės) aplinką, papročius, daiktinį ir žodinį savitumą. Tėvynės tapatumo išsaugojimo idėjos suaktualintos politinių-socialinių pervartų laikotar-

piu¹. Tautinių bendruomenių kultūrinę savimonę (kultūrinį identitetą) primenantys ir branginamos tautos (bendruomenės) atmintį įtvirtinantys istorinių įvykių liudijimai saugoti ir rodyti asmeniniuose, mokyklų ir valstybiniuose krašto senienų rinkiniuose. Greta pagrindinių dalykų mokyklose didesnis dėmesys buvo skiriamas pažinti krašto gamtą, materialinės ir dvasinės kultūros savitumus, papročius. Muziejus buvo tautinio kultūrinio identiteto įsisąmoninimo, stiprinimo ir atminties apie krašto praeities įvykius saugojimo vieta. Kultūrinio vyksmo dalyvis per papročius galėjo pasijusti turiningos tradicijos tęsėju ir puoselėtoju. Saugotas dėl industrializacijos sparčiai nykstantis tėviškės kraštovaizdis, sudaryti saugotinių gamtos darinių (kopų, kalvų, slėnių, atodangų ir pan.), kraštovaizdžių ir gamtos paminklų (riedulių, medžių-senolių) sąvada. Vakarų Lietuvoje kraštotyrimo judėjimo pavyzdys buvo Klaipėdos krašto (istorinio *Memelgebiet*) Nidos Neringos muziejus (*Nehrungsmuseum in Nidden*). Išskirtinis Rytprūsių pirmapradės gamtos ir atšiaurios aplinkos apsuptyje gyvenančių senbuvių kuršių (vėlyvųjų kuršininkų) istorinis ir kultūrinis paveldas vertintas kaip menininkų kūrybinio įkvėpimo šaltinis². Neringos muziejus steigtas visuomeninių-politinių pervartų Klaipėdos krašte laikotarpiu. Pradžioje mokyklos muziejus kurtas kaip Hermanno Blode' s (*Hermann Blode*, 1862–1934) viešbučio, vadinamosios Nidos dailininkų kolonijos (*Künstler Kolonie Nidden, Niddener Barbison*)³, dalis, tačiau vėliau jo plėtra pasuko savitu keliu ir papildė Nidos kultūrinį gyvenimą.

Kalbant apibendrintai, Neringos muziejus atskleidžia Rytprūsių ir tarpukario Klaipėdos krašto švietimo ir muziejininkystės raidą. To laikotarpio gretimos analogijos buvo Jakobynės parko (*Jakobsrhu*), Hugo Šojaus (*Hugo Scheu*, 1845–1937), Klaipėdos miesto muziejiniai rinkiniai – var-tojant šiandienos sąvokas, tai ir Mažosios Lietuvos kultūrinis paveldas⁴. Esami ir praeityje buvę kultūriniai židiniai ir išskirtiniai istoriniai statiniai šiandien sureikšminami, yra paveldo, atminties kultūros, tapatumo puoselėjimo dalis, kartu tai ir naujai atsiveriančios galimybės juos pritaikyti turizmo Kuršių nerijoje reikmėms⁵.

Iki šiol nepakankamai ištirtas Neringos muziejaus įkūrimo politinis-kultūrinis kontekstas, neįvertintas atskirų asmenybių indėlis Neringos kraštotyrai ir kultūriniam gyvenimui⁶, stinga žinių apie Klaipėdos krašto istorijos, gamtos muziejų (asmeninių ir valstybinių) tinklą. Po Antrojo pasaulinio karo dalis rinkinių yra perskirstyti ir šiandien saugomi atskiruose muziejuose, be tikslaus jų kilmės / įsigijimo aprašų. Autentiški muziejų savininkų ir kūrėjų liudijimai ne tik padėtų tiksliau atkurti laikotarpio muziejinį rinkinių sudarymo pobūdį, bet ir ištirti pavienių eksponatų likimus. Pristatant Neringos muziejaus rinkinius būtų naudinga analizuoti muziejaus, kaip švietimo ir kul-

¹ FORSTREUTER, K. Die Entwicklung der Nationalitätenverhältnisse auf der Kurischen Nehrung. *Altpreußische Forschungen*, 1931, S. 239-261; STRAKAUSKAITĖ, N. *Kultūros kraštovaizdis prie Kuršių marių*. Klaipėda, 2010, p. 112–113.

² BALTRŪNAS, V. *Gamta kaip kultūros šaltinis: gamtos raidos pažinimas ir pasaulėjauta*. Vilnius, 2003, p. 127; CONRAD, R. *Persönlichkeit und Landschaft* [Zum Werk des Malers Möllenhauers-Nidden]. Mahler ein deutscher Weg. [Hergestellt und geleitet E. A. Dreyers]. Leipzig; TROTZKY, R. Ernst Möllenhauer – 70 Jahre alt. *Memeler Dampfboot*, 1962, Nr. 16, S. 222.

³ Pagal Prancūzijos šiaurės vidurio *Seiroy-et Marne* departamento *Barbizono* gyvenvietę, kur XX a. pradžioje būrėsi prancūzų realizmo krypties dailininkai.

⁴ KAUNAS, D. *Mažosios Lietuvos kultūros paveldas: vertės ir interesų sankirtos požiūriu* [architekto Herberto Reissmano piešinys *Nehrungsmuseum* (1931 m.)], [p. 19]. Vilnius, 2004. 75 p.

⁵ PELEIKIS, A. Tourism and the making of cultural Heritage: The case of Nida (Curonian Spit), Lithuania. In *Studia antropologica*, b. I (Acta Historia Universitatis Klaipedensis, XII). Ed. V. ČIUBRINSKAS, R. SLIUŽINSKAS. Klaipėda, 2006, p. 101–114.

⁶ ČEPAITIENĖ, A. Etnografinių ir etnologinių tyrimų istorija Lietuvoje. In *Gyvenimo etnografija: vietos struktūros ir laikas: besikeičianti Lietuva XX amžiuje*. Vilnius, 2013, p. 47–78.

tūros įstaigos, veiklą, išryškinti jo svarbą telkiant bendruomenę ir įtvirtinant vietinių gyventojų kuršių kultūrinį tapatumą.

Apie Neringos muziejaus kūrimąsi 1928 ir 1933 m. vokiškakalbėje periodinėje spaudoje skelbė pagrindinis Nidos pradžios mokyklos mokytojas, muziejaus steigėjas Henris Fuchsas (*Henry Fuchs*)⁷. Atsiliepimų, žinučių apie muziejaus statybos eigą ir visuomeninę veiklą skelbta vietos kultūrininkų ir žurnalistų straipsniuose, viena žinutė net iš užsienio⁸. Lietuvių kalba žinutė skelbta santykinai vėlyvai – 1937 m., kai įstaigos veikloje jau buvo įvykę esminių permainų⁹. XX a. 6-ajame dešimtmetyje Neringos muziejaus atsiradimo aplinkybes, rinkinių kaupimą, turiningą muziejaus veiklą prisiminimuose aprašė jau minėtasis muziejaus steigėjas H. Fuchsas¹⁰. Papildomų žinių apie muziejų ir jo veiklą teikia „Nidos mokyklos kronika“¹¹. Tačiau iki 2013 m. jos visuma Lietuvos tyrėjams nebuvo prieinama. Pokariu atkurto Klaipėdos m. kraštotyros (nuo 1988 m. – *Mažosios Lietuvos istorijos*) muziejaus, 1966 12 01 naujai įsteigto Nidos kraštotyros muziejaus padalinio darbuotojas, skyriaus vedėjas Jonas Putrius surinko negausias žinias apie Neringos muziejų ir jo kūrimąsi¹². Straipsnis rengtas pagal XX. a. 3–4-ojo dešimtmečių periodinę spaudą, todėl stokojo išsamumo, liudininkams būdingo tikslumo. Tik iš dalies pristatytas rinkinių ir muziejaus išorės vaizdas. Vėlesnių enciklopedinio pobūdžio žinių minėto muziejininko straipsnių pagrindu pateikė Pranas Kulikauskas¹³, muziejininkė J. Einaitė su J. Putriumi¹⁴ ir Eleonora V. Jonušienė¹⁵. Kuršių nerijos kultūrinio gyvenimo aplinkos apžvalgų paskelbė Klaipėdos universiteto istorikė N. Strakauskaitė¹⁶ ir L. Tamulynas¹⁷. Pastarasis aprašė vietinių gyventojų indėlį kaupiant krašto archeologinius radinius. Galimybė prisiliesti prie amžininkų liudijimų, dar mažai žinomų vaizdinių šaltinių leidžia patikslinti jau įprastą Neringos muziejaus įvaizdį. Remdamiesi jais, aptarsime šio muziejaus kūrimosi aplinkybes ir ne visuomet sklandžią eigą, apibūdinsime atskirų muziejaus skyrių rinkinius, išskirdami vertingiausius. Išsamiau aptarsime asmenybes, prisidėjusias įgyvendinant vieną iš ambicingesnių krašto idėjų.

Tirdami Neringos muziejaus kūrimosi eigą, naudojomės Klaipėdos kraštiečių archyve (Arbeitsgemeinschaft der Memellandkreise e.V – AdM), nuo 2011 m. spalio mėn. pervežtame į Klaipėdos apskrities I. Simonaitytės bibliotekos Kraštotyros skyrių, saugomu H. Fuchso asmeniniu rinkiniu. Apie 1987 m. Berlyno antikvariate buvo aptiktas ir įsigytas Neringos muziejaus nuotraukų albu-

⁷ FUCHS, H. Die Geschichte des Dorfes Nidden. *Memeler Dampfboot (Grenzgarten)*, 1928, Nr. 6, 7–9; FUCHS, H. Die Geschichte des badeortes Preil. *Memeler Dampfboot (Grenzgarten)*, 1930, Nr. 6, S. 3; FUCHS, H. Ein Rundgang durch das Niddenner Heimatmuseum. *Memeler Dampfboot*, 1933 08 04, Nr. 181, S. 3; FUCHS, H. Nehrungsmuseum. *Memeler Dampfboot*, 1969, Nr. 2, S. 18–19; Nr. 3, S. 32–34; Nr. 4, S. 44–45; Nr. 5, S. 61–62; Nr. 8, S. 106–107.

⁸ BRENSZTEJN, M. Budżet Litwy: wydatki na naukę. *Nauka Polska*, 1934, r. 19, s. 283.

⁹ L. A. Neringos muziejus (Nida). *Gimtasai kraštas*, 1937, Nr. 2–4, p. 169.

¹⁰ FUCHS, H. Nehrungsmuseum: von Zeugen der Steinzeit bis zur Schnefke- Mühle- Erinnerungen am 1806/07. *Ostpreußenblatt*, 1958, Juli 7, Fol. 23, S. 9; FUCHS, H. Nehrungsmuseum. *Memeler Dampfboot*, 1969, loc. cit.; FUCHS, H. Museen in Memelland... *Memeler Dampfboot*, 1973, Nr. 3, S. 48–49.

¹¹ *Chronik der Schule zu Nidden*. Herausgegeben von Gitanas Nausėda und Vilija Gerulaitienė. Vilnius, 2013, S. 246.

¹² PUTRIUS, J. Senasis Neringos muziejus Nidoje. *Muziejai ir paminklai*, 1967, lapkritis, p. 58–60.

¹³ KULIKAUSKAS, P. Apie Neringos muziejų. *Tarybinė Klaipėda*, 1988 01 15, p. 3.

¹⁴ EINAITĖ, J.; PUTRIUS, J. Neringos istorijos muziejus. *Muziejai ir paminklai*, 1970, gruodis, p. 37–38.

¹⁵ JONUŠIENĖ, E. Neringos istorijos muziejus, Nidos istorijos muziejus. In *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, III t. Vilnius, 2006, p. 273.

¹⁶ STRAKAUSKAITĖ, N. *Kultūros kraštovaizdis prie Kuršių marių...*, p. 112–113.

¹⁷ TAMULYNAS, L. Vietos gyventojų indėlis į krašto archeologijos tyrimų raidą Klaipėdos krašte iki Antrojo pasaulinio karo [The Contribution of Local Residents to the Development of Archaeological Investigations in the Memelland before World War II]. *Archaeologia Litwana*, 2009, Nr. 10, p. 7–21.

mo¹⁸ segtuvas. Manoma, kad jis priklausęs paskutiniam nuo 2007 m. AdM (*Memellander Archiv*) archyvo tvarkytojui ir saugotojui Helmutui Bergeriui (1920–2012) iš Cloppenburg¹⁹. Tai 15 juodų A4 formato lapų su priklijuotomis nespaltvotomis (15x20 cm) nuotraukomis. Po jomis apačioje yra trumpi aiškinamieji prierašai baltu rašalu plunksna. Didelės pažintinės vertės nuotraukos dar mažai naudotos šviečiamuosiuose-pažintiniuose istorijos darbuose²⁰. Pagal jas atkurtas muziejaus parodinių erdvių išdėstymas.

Neringos muziejaus įkūrimo aplinkybės

Po Pirmojo pasaulinio karo Rytprūsių kultūrinis sąjūdis susirūpino krašto tautinio tapatumo naujai susidariusiame politiniame žemėlapyje išsaugojimu. Tai tapo paskata atsigręžti į praeitį. Klaipėdos krašto gražinimo idėjų sklaida imta sieti su gimtinės pažinimu ir krašto gamtos paminklų išsaugojimu.

Pažymėsime, kad vokiškasis kultūrinis kraštotyros sąjūdis Rytprūsiuose turėjo gilią šaknį. Vokietijos rašytojas *Heinrichas Sohnrey* (1859–1948) 1896 m. parengė nutarimą vyriausybei (*Ausschuss für Wohlfahrtspflege auf dem Lande*). 1903 m. jis įsteigė Vokietijos krašto gerovės kūrimo ir puošimo draugiją (*Deutscher Verein für Wohlfahrts- und Heimatpflege*). Nuo 1908 m. ji veikė kaip *Vereins für ländliche Wohlfahrts- und Heimatpflege* draugija. Gamtos paminklų ir gimtinės pažinimo veiklai pradžia davė iš Rytprūsių kilusių botanikų *Hugo Wilhelmo Conwentzo* (1855–1922) ir *Johannes Abromeito* (1857–1946) šviečiamoji-kultūrinė veikla. Ilgainiui ji išaugo į Tėvynės kraštovaizdžio apsaugos judėjimą (*Heimatschutzbewegung in Preußen*). 1906 m. Berlyne buvo įsteigta valstybinė tarnyba Gamtos paminklų apsaugai (*Naturdenkmalspflege*). Prigijo sąvoka *Gimtinės (gamtos) paminklas (Heimatdenkmal-Naturdenkmal)* (1902). Dalis žymesnių krašto medžių senolių paskelbti gamtos (tėvynės) paminklais (vok. *Heimatdenkmal-Naturdenkmal*)²¹. Steigti Tėviškės muziejai (*Heimatismuseum*). Archeologiniais radiniais, ūkio padargais, buities, aprangos, liaudies vaizduojamąja daile ir kalbiniu paveldu buvo pristatomas Krašto gamtos ir kultūros vienovės savitumas. Istorinė praeitis atskleista per gyvenseną, vietos gyventojų tautinio identiteto bruožus. Berlyne, Freiburge ir Karaliaučiuje buvo įsteigti tautotyros tyrimų centrai su muziejais. Karaliaučiaus universitete veikė muziejus „*Prussia*“ (1844)²², kuriame rodyti geologijos ir mineralogijos rinkiniai, miesto Botanikos ir Zoologijos sodai (1896 m.), Zoologijos instituto muziejus (1824 m.). Klaipėdos pirklių namuose, mokyklose buvo gyva senienų rinkimo tradicija. Buvo kaupiami turiningi asmeniniai dailės, gamtos įdomybių ir senienų rinkiniai. Pirmieji visuomeniniai krašto muziejai įsteigti kultūrinių bendruomenių Klaipėdoje (1906 ir 1924 m.) ir Tilžėje (*Eduardo K. S. Gisevijaus* (1792–1880) rinkinys). Šilutės dvaro kambariuose turiningą senienų rinkinį saugojo dvarininkas H. Šojus. Tilžėje, miesto Jokūbynės parke, pastatytas *Lietuviškas (Litauisches Haus)* (1905), o Karaliaučiuje, Zoologijos sode, Pramogų parke, buvo įsteigtas muziejus po atviru dangumi (*Freilichtmuseum*) (įk. 1912). Nidoje, H. Blode's viešbutyje, nuo 1867 m. buvo meninin-

¹⁸ AdM archyvo teminiai segtuvai: AdM Archiv Ordner; 06-i, Organizacijos: *Neringos muziejus*. Segtuvo inventorinis numeris: 13/1205.

¹⁹ KLEIN, M. Tėviškės istorijos medžiaga klaipėdiškių archyve Cloppenburg ir Oldenburg (Vokietija). *Knygotyra*, 2008, Nr. 50, p. 49–58.

²⁰ *Chronik der Schule zu Nidden...*, S. 251, 318, 319.

²¹ JENTZSCH, A. *Nachweis der beachtenswertesten und zu schützenden Bäume, Sträucher und erratischen Blöcke in der Provinz Ostpreußen auf Grund der vom Landeshauptmann der Provinz Ostpreußen versandten Fragenbogen*. Königsberg i. Pr., 1900. 204 S.

²² *Altertums-gesellschaft PRUSSIA* (1844), *Prussia Gesellschaft für Geschichte und Landeskunde Ost- und Westpreußens* e. V. in Königsberg (Pr.).

kų menė / veranda (*Künstlerzimmer*, Kunstlerveranda, 1920–1925 m. nuotr.). Ant jos sienų kabėjo paveikslai, atminimo dovanos ir kitos žymesnės vardinės senienos, nuolat papildoma čia gyvenusių ir kūrusių dailininkų bei menininkų darbais²³.

Po Pirmojo pasaulinio karo įsteigtas Neringos muziejus tęsė jau susiformavusią Rytprūsių tradiciją. Jis pradėtas kurti mokymo tikslais. Kūrimo eiga aprašyta muziejaus steigėjo Nidos mokyklos kronikoje²⁴. Muziejaus rinkinių kaupimo pradžia laikytina 1923 m. pavasaris, kai Nidos pradžios mokyklos moksleivis Fritcas Kyras (*Fritz Kiehr*)²⁵ piečiau Nidos atpustytose kopose aptiko ir mokytojui atnešė švedų laikų²⁶ monetų. H. Fuchsas su moksleiviais surengė keletą išvykų po neriją ieškoti senienų. Radiniai saugoti mokyklos spintos stalčiuose ir vadinti *Unsere Museum* (Mūsų muziejus). Kildavo sunkumų dėl senienų įsigijimo, saugojimo ir tinkamo rodymo. Prisimeinama, kad Pervalkos žvejys kopose rasto akmeninio kirvuko nedavęs, nes sakęs, kad tai „Perkūno kulka“²⁷. Ilgainiui iš skirtingais būdais sukauptų radinių susidarė mokyklos senienų rinkinys²⁸. Dėl vietos stokos rinkinio saugojimo vieta ne kartą keista. 1925 m. buvo pastatyta nauja trijų klasių mokykla. Manyta, kad rinkiniams saugoti ir rodyti bus galima panaudoti senas patalpas. Tačiau Klaipėdos krašto mokyklų draugijos vadovybė su šiuo siūlymu nesutiko. Tam bandyta nesėkmingai išsinuomoti žvejo sodybą. Muziejaus reikalai pasistūmėjo susibūrus veiklių kultūrininkų ir kraštotyrininkų būreliui, ėmusiam vykdyti turiningą šviečiamąją-kultūrinę veiklą. Štai 1925 m. *Trachtenvereins* metraštininko (*Urheber*) Karaliaučiaus knygų prekybininko Pauliaus Aderjahno siūlymu, ant H. Blode' s viešbučio savininkui²⁹ priklausančios kalvos pastatytas atminimo ženklas (monumentas, *Das Künstler-Ehrenmal*) Pirmojo pasaulinio karo metais (1914–1918 m.) žuvusiems Nidos dailininkų kolonijos nariams. Karaliaučiaus miesto dailininko *Ernsto Möllenhauerio* (1892–1963) projektuoto nupjauto juodo ažuolo kamienne auksinėmis raidėmis išrašyti *Walterio Heymanno*, *Hanso Beppo Borschke's*, *Ernsto Bischoffo* asmenvardžiai³⁰. 1926 m. rudenį Nidoje įsteigta *Tautinių drabužių draugija* (*Trachtenverein zu Nidden*)³¹ ir sudarytas Kuršių nerijos kraštotyrinių tyrinėjimų ir kitų numatytų darbų planas. Šio būrelio kultūrininkų dėka vyko chorų vakarai (vadovavo ponja Anna Maria Fuchs (g. Kuszius), iškilingų įvykių ir asmenybių sukakčių minėjimai, scenografijas rengė E. Möllenhaueris. Vienas iš neatidėliotinių tikslų tapo muziejaus patalpos. Draugijos susirinkime nutarta statyti naują pastatą. Pagrindiniais muziejaus statymo idėjiniais vedliais tapo Nidos pradžios mokyklos muzikos mokytojas ir miestelio meras Richardas Trotzki

²³ *Kelionė į prūsiškąjį „Barbizoną“*. Klaipėda. 168 p.; Trotzky, R. 100 Jahre Gasthof Hermann Blode-Nidden. *Memeler Dampfboot*, 1967, Nr. 17, S. 228–229.

²⁴ *Chronik der Schule zu Nidden...*, S. 246.

²⁵ ANONYMOUS, Fritz Kier (1911–1998) in seinem Weltraum. *Memeler Dampfboot*, 1991, Nr. 2, S. 21–22; 1998, Nr. 10, S. 157.

²⁶ XVII a., spėjama, 1678–1679 m., kai Brandenburgo armija sumušė švedus ir pastarieji per Kuršių neriją atsitraukė į Karaliaučių.

²⁷ Cituojama pagal PUTRIUS, J. Senasis Neringos muziejus Nidoje. *Muziejai ir paminklai*, 1967, lapkritis, p. 58.

²⁸ TAMULYNAS, L. Op. cit., p. 7–21.

²⁹ ANONYMOUS. Hermann Blode †. *Memeller Dampfboot*, 1934, Juli, 10, Nr. 165, S. 3.

1867 m. F. Blode' s įkurtame viešbutyje iki 1944 m. buvo vadinamoji dailininkų veranda (*Kunstlerveranda*). Savininkas Hermannas Blode (1862–1934). 1923 m. E. Möllenhaueris vedė jo dukrą Hetwigą, tais pačiais metais sutuoktiniai išvyko į Š. Ameriką ir sugrįžo rudenį. Nuo 1935 m. jis buvo tikrasis viešbučio savininkas, čia vasarodavęs, o žiemą praleisdamas Karaliaučiuje savo kūrybinėse dirbtuvėse.

³⁰ ADERJAHN, P. Festrede am Kunstlerdenkmahl in Nidden. *Memeler Dampfboot*, 1925, S. 179; *Chronik der Schule zu Nidden...*, S. 236.

³¹ ANONYMOUS. Ein Jahr Trachtenvereins in Nidden. *Memeler Dampfboot*, 1926, S. 170; ANONYMOUS. Setzungen der Trachtenvereins in Nidden. *Memelländisches Haus-Kalender für 1927*; ANONYMOUS. Kulturträger der Heimat. Trachtenvereins Nidden und sein Nahrungsmuseum. *Kbg. Tagesblatt*, 1938, S. 123.

(*Richard Trotzky*), Nidos evangelikų liuteronų bažnyčios kunigas Johannesas Kypke, dailininkas E. Möllenhaueris, vyriausiasis mokytojas H. Fuchsas, mokytojai Georgas Simeitis, Nauburas ir Rudolfas Naujokas (1903–1969). Pastatą projektavo Klaipėdos m. architektų Herberto Reissmano (1895–1961) ir Alfredo Niksdorfo (*A. Nixdorf*) susivienijimas. Jis taip pat atliko techninius skaičiavimus ir vykdė tolesnę statybos darbų priežiūrą. Pastatas projektuotas taikant statybos naujoves, tačiau buvo atsižvelgiama ir į Kuršių marių pamario namų statybos tradiciją.

1928 m. metų pavasarį, po muziejaus projekto pristatymo draugijai, jam buvo pritarta. Rugpjūčio 19 d. ant Skruzdynės (*Skrusdin*) kopos, šiauriau evangelikų liuteronų bažnyčios, į rytus nuo kapinių vartų, padėtas pamatinis (kertinis) steigiamo muziejaus pastato akmuo (*Grundsteinlegung*)³² (šiauriau stovėjo puošni Karaliaučiaus / (Königsberg / dab. Kaliningrad) fotografo ir leidėjo (vietinių vadinto rašytoju) Pauliaus Isenfelso klėtelė, vadinta *Märchenhäuschen / Märchenhaus*) (st. 1926). Tų pačių metų rudenį išlieti pastato pamatai. Ilgainiui muziejaus statyba strigusi. Dėl prastovos statybvietė tapo laikina vaikų žaidimo vieta. 1929 m. rudenį surengus labdaringą loteriją (*Erlös einer Museumsbau-Loterie*), darbai vėl pajudėjo. Surinkta net 6 500 litų. 1930 m. pastatyta vienaaukštė šešiakampė pagrindinė patalpa su metaline smaile ir erdvus priestatas. Atkreiptinas dėmesys, kad tik 1931 m. pateiktas prašymas Lietuvos valdžiai dėl žemės sklypo vietos muziejaus pastato statybai, ir vyriausiasis valstybės tarėjas (*Landrat*) šį prašymą tenkino. 1932 m. šlaitinio stogo sijos padengtos nendrėmis, sienos apkaltos lentomis, įstiklinti langai ir uždėtos langinės. 1933 m. pavasarį įvyko susitikimai su Nidos amatininkais, aprašyti vietos amatai, aprašyta esama būklė. Renginiui pasibaigus dalis surinktų rankdarbių palikti muziejaus parodai. 1933 07 14 įvyko Neringos muziejaus atidarymo iškilmės (*Eröffnung*). Tuo pačiu laikotarpiu pagal tų pačių architektų projektą Purvynėje (*Purvin*) ant vadinamosios Uošvės kalvos (*Schwiegermutterberg-Hügel*) pastatytas dailininko Karlo Knaufo namas (*das Carl Knauf-Haus*), Thomo Manno šeimos vasarnamis (*Thomas Mann-Haus*) (1930), pagrindinėje Nidos gyvenvietėje iškilo Karalienės Luizės (1930) ir M. Sakutho II viešbučiai (1933), M. Froese's parduotuvė (3-iasis dešimtmetis) ir vasarnamis „Miško namelis“ (*Waldhaus-Froese*) (1937). Piečiau pastatyta Nidos sklandytojų mokykla (1934), kaimelyje numatyta pastatyti Nidos bičiulių draugijos (*Gesellschaft der Freunde Niddens*) namus.

Muziejus vadintas *Nehrungsmuseum in Nidden* arba *Niddener Heimatmuseum*, spaudoje lietuvių kalba aptikti šie įvardai – *Užmario, Nėrungos / Neringos* (1928) arba *Kopų muziejus* (1929), ir buvo pažymėtas Pagrindinės gatvės / *Hauptstraße* 15-u numeriu. Lankymas (Įėjimas / *Eintritt*) paprastomis dienomis 9–11 ir 15–17 val., o sekmadieniais – 11–12 ir 14–16 val. Bilietas suaugusiems kainavo 1,50 Lt, vaikams – 1,25 Lt. Į muziejų iš vakarų pusės buvo einama nuo bažnyčios per kapinaites, iš rytų – nuo pagrindinės kaimo gatvės mediniais laiptais pakylama pro pušų jaunuolyną. Įėjimas (durys) buvo pietvakarių pusėje. Prie įėjimo vartų, ant pagrindinių durų ir ant pagrindinės kolonos muziejaus viduje – perspėjantys užrašai: *Prašome nerūkyti / Bitte nicht rauchen*³³. Gretimai buvo iškabinti prašymai paremti muziejų piniginėmis aukomis. Muziejaus patalpose elektros ir vandentiekio nebuvo, šviesa sklidusi per langus. Žiemą muziejus nebuvo šildomas ir lankytojams uždarytas. Namas apjuostas vieline tvora.

³² ANONYMOUS. Grundsteinlegung zum Niddener Nehrungsmuseum. *Memeler Dampfboot*, 1928, VIII, S. 21; ANONYMOUS. Das Nehrungsmuseum in Nidden. *Memelländisches Haus-Kalender für 1929*, mit einem Holzschnitt von E. Möllenhauer. Nidden.

³³ Nerijoje buvo skiriamas didelis dėmesys priešgaisrinei apsaugai; 1932 m. įsteigta Nidos savanorių priešgaisrinė draugija, įsigytas mechaninis vandens purkštuvas (švirkštas).

Neringos muziejaus rinkiniai³⁴

Bendras muziejaus krašto istorijos, gamtos ir etnografijos rinkinių parodinių erdvių plotas sudarė 100 m². Muziejiniai daiktai susieti funkciniais (sisteminiais-chronologiniais) ryšiais³⁵. Tačiau išlaikyti tematinio vientisumo nepavyko, ekspozicinė erdvė buvo mišri. Visi aiškinamieji užrašai buvo lietuvių ir vokiečių kalbomis, o augalų ir gyvūnų pavadinimai – dar lotynų. Tikslus saugomų muziejinių vienetų skaičius nežinomas. H. Fuchsas buvo sudaręs Prūsijos ir kitiems Vokietijos muziejams „padovanotų ar perleistų (patikėtų) saugoti vertybių“ sąrašą. Parodų erdvė kurta pagal geriausių muziejų pavyzdžius. Buvo laikomasi didaktinio ekspozicijų išdėstymo principo. Kurdamas rinkinius H. Fuchsas laikėsi nuostatos, kad „kiekvienas parodos daiktas lankytoji turi kalbėti; nebūlus daiktai – tai tik nereikalinga apkrova“³⁶. Neatsitiktinai prieš patenkant į muziejų iš pietvakarių pusės buvo einama pro kapinaites, antkapinius krikštus, toliau kylama laiptais, įrėmintais pašto stočių juoda – balta dryžuotų stulpų su viršūnėje Rytprūsių erelio ženklais įtvaisais. Pasak įkūrėjo, tai turėjo priminti senąjį Kuršių nerijos pašto kelią (*Karriolpost*) ir Nidą kaip vieną pagrindinių stočių³⁷. Lipant į muziejų iš rytų (marių) pusės, pro pušaičių sodinukus matėsi atminimo ženklas Nidos kolonijos dailininkams. Pagrindinėje (šešiakampėje) muziejaus salėje (*Turmhalle*) ant sienos kabėjo draugijos vėliava ir Kuršių nerijos praeities įvykių suvestinė („Kuršių nerija skaičiais“ (*Die Nehrung in Zahlen*)). Pastaroji atlikta 1934–1935 m. H. Fuchso suvestinės pagrindu³⁸.

Neringos muziejaus rinkiniai išdėstyti keturiuose sąlyginiuose skyriuose. Pirmąjį sudarė Kuršių nerijos gamtos rinkiniai (*Die Naturkundliche Abteilung*), rodyti pagrindinėje „šešiakampėje“ salėje. Vidurinės kolonos šonus dabino trys pritvirtinti nerijos gyvosios gamtos ženklai (*Naturliche Wahrzeichen der Nehrung*): sudžiovintos Šiaurinė linėja (*Linnaea borealis* L.), pajūrinė zunda (*Eryngium maritimum* L.) ir briedžio (*Alces alces* L.) rago mentė. Kabėjo lentelė-perspėjimas „Nerūkyti“. Skyrių „Kuršių marių apylinkės, jų sandara ir kilmė“ (*Entstehung und aufbau der Nehrungslandschaftsentwicklung*) padėjo įrengti Karaliaučiaus universiteto geologas Hansas Hessas Wirchdorfas. Atskiruose sieniniuose piešiniuose parodyta Kuršių nerijos geologinė sudėtis, pavaizduota kopų sandara ir raida (*Nehrungos sudėjimas*). Remiantis Karaliaučiaus universiteto geologo Georgo Berendto tyrimais³⁹, supažindinama su nerijos vakarinės papėdės laka klampsmėlio (*Triebsandfläche*) reiškiniu⁴⁰. Rodomas mariose, rytinio kopų šlaito papėdėje, išspaudžiamas mergelis (*Haffmergel*), aiškinama jo sudėtis ir kilmė. Pristatoma nerijos kopų apželdinimo eiga ir šiuo tikslu naudojami įrankiai. Išsamiai pasakojama apie apželdinant naudotas kalnines ir Bankso pušis (*Pinus montana mugo* ir *P. banksiana*) bei daugiamečiai varpiniai augalai smiltyninis len-drūnas (*Calamagrostis epigejos*), apie jų atsparumą augti smėlio dirvožemyje. Pristatomi kopų apželdintojai F. G. Kuvertas, J. Björnsonas, Fr. Epha, Fr. Hagenas ir jų laimėjimai. Aiškinama 8 km nuotoliu nuo pakrantės esančių akmeninių priekrantės sėklių (*Steinbank*) kilmė, rodomi apgludinti ledynmečio laikų rieduliai, fulguritas. Dėkluose po stiklu sudėti mineralų ir vietos uolienų

³⁴ Aprašant naudotasi Henrio Fuchso nuotraukų rinkinio segtuvu ir aprašais, saugomais Klaipėdos m. apskrities I. Simonaitytės bibliotekos Kraštotyros skyriaus padalinyje, AdM rinkinyje (06-I): Organizacijos: Neringos istorijos muziejus ir H. Fuchso straipsniai (Fuchs, 1954, 1958, 1969, 1973).

³⁵ ŠERMUKŠNYTĖ, R. *Istorija, muziejus ir didaktinė perteikimo problema*. Vilnius, 2008, p. 31; RESE, B. *Didaktik in Museum. Systematisierung und Nebenbestimmung*. Bonn, 1995, S. 141–142.

³⁶ Orig. kalba – *Jedes Ausstellungsstück sollen an uns sprechen, Bleibt es stumm, ist es überflüssig*.

³⁷ Privilegija suteikta markgrafo Johanno Siegesmundo von Brandenburgo (*Herzog von Preußen* 1618/1669 m.)

³⁸ FUCHS, H. *Die Nehrung in Zahlen. Memelland Kalender*. Oldenburg, 1954, S. 36.

³⁹ *Triebsand* [nach G. BERENDT, 1867]. *Memelland Kalender*. Oldenburg, 1954, S. 25.

⁴⁰ ANDRÉE, K. *Bau und Entstehung der Kurischen Nehrung; Die Kurische Nehrung: Europas Sandwüste: ein Handbuch für den Wanderer und Naturfreund*. Königsberg, 1932, S. 19–21.

suakmenėjusių gyvūnų liekanų (madreporinių koralų fosilijos) rinkiniai. Kuršių marių ir Baltijos jūros moliuskų kriauklės (*Kuršių marių sraigės ir kaušai*), didžioji kūdrinukė (*Planorbis*), vadinta pašto rageliu. Ypatingas dėmesys buvo skiriamas Baltijos jūros Šiaurės šalių „auksu“ vadinamam gintarui. H. Fuchso teigimu, kumščio dydžio gintarą muziejui padovanojo pagrindiniai rėmėjai H. Blode ir E. Möllenhaueris. Primenama, kad daugiausia jų buvo išmesta ties Palvininkais 1862 ir 1914 m.⁴¹ Spintų dėkluose ir ant sienos buvo 1 000 krašto samanų, kerpių ir aukštesniųjų augalų rinkinys (*herbariumas*). Gyvūnų rinkinį sudarė 34-ios marių bei jūros žuvų iškamšos ir stikliniuose spirito induose saugoti pavyzdžiai. Ornitologų dėmesį traukė turiningas paukščių iškamšų, lizdų ir kiaušinių rinkinys. Tarp jų jūrinio erelio, paprastojo suopio, gulbės nebylės, tulžio, nykštuko ir zylės iškamšos. Dalis iškamšų daryta Ventės rago pradžios mokyklos, o po Pirmojo pasaulinio karo – Klaipėdos pradžios mokyklos mokytojo Augusto Müllerio⁴². Kita dalis paruošta ir padovanojama Rasytės paukščių stebėklos gamtininkų. Muziejaus lankytojams buvo pasakojama, kad Kuršių nerijoje įvairiais metų laikais aptinkamos ar stebėtos 258 paukščių rūšys, iš kurių 120 rūšių perėjo nerijoje, o apie 100-as rūšių paukščių buvo reti užklydėliai, stebėti tik praskrendantys⁴³. Rodytas vietos žvejų paprotys žvejybiniais tinklais gaudyti pilkąsias varnas jų pavasarinio ir rudeninio traukimo pamariu laikotarpiu.

Antrajame ekspozicijos skyriuje⁴⁴ „Iš Nėrungos praeities“ (*Aus der Geschichte der Nehrung*) buvo pristatomas senoji Kuršių nerijos pašto kelias ir stotys Rasytėje bei Nidoje, žymiųjų paštinių giminių atstovų atvaizdai. Taip pat būta atskiro skyrelio Nidos bažnyčiai (st. 1888 m.) ir pradžios mokyklai. Išskirtinai gausus ir turiningas buvo senienų bei archeologijos rinkinys (*Archäologische Abteilung*). Jį sudarė taip pat ir artefaktai iš *A. Bezenbergerio*, *O. Tischlerio*, *P. Schieferdekerio* asmeninių rinkinių. Tai ankstyvojo akmens amžiaus (3000–1800 m. pr. m. e.) kapaviečių („Akmens gadynė“), apie 1900 m. atpustytų senųjų Nidos kaimelio maro kapinaičių (1732 m.) radiniai („Maro kapynas / markapiai“ (*Pestfriedhoff*)): molinės laidojimo urnos, apeiginiai dubenėliai, plačiažiotės smailiadugnės puodynės, virvelinės keramikos šukės, ąsotėliai ir kt. Buvo pristatomas 1889–1891 m. mariose ties Juodkrante išgriebtų gintarinių dirbinių rinkinys – „Gintaro lobis“. Dabar dalis Richardo Klebso rinkinių saugomi Göttingeno universiteto Geologijos-paleontologijos muziejuje. Tarp jų vidurinio neolito pabaiga ir vėlyvojo neolito (4630±120 metų) laikotarpiu datuojamos keturios išskirtinės 14,3 cm aukščio, 5,7 cm pločio ir 1,67 cm storio žmogaus pavidalo gintaro figūrėlės⁴⁵. Iškastinių gintaro dirbinių muziejui dovanojo medienos pirklys, senienų rinkėjas iš Rusnės salos Pakalnės kaimo Ernstas H. Ankeris (1848–1935 m.). Šioje salėje buvo supažindinama su bendrovės „Stantien&Becker“ gintaro kasimo verslu Palvininkuose ir Juodkrantėje 1862–1890 m. Skyriuje „Pinigai Nėrunoje“ pateikta 700 metų (iki 1933 03 22) pinigų įvairovė ir kaita. Rinkinyje buvo 1923 m. minėto moksleivio F. Kyro rasta Romos laikų moneta su *Caesario* ir *Vespasiano* (69–79 m. po Kr.) atvaizdais. Švedijos moneta Öre su karalienės Kristinos (1634–1654 m.) atvaizdu ir 1678 m. vario monetos, rastos suirusios dėžės „lobio“ vietoje. 1684 m. švediškasis pinigasis klipa, kuris atrodė kaip keturkampė vario plokštė – 1,348 kg. Muziejuje kabėjo paveikslas, vaizduojantis Brandenburgo markgrafo Johanno Siegesmundo kėlimąsi per Kuršių marių ledą rogėmis 1679 m. žiemą. Rodytas Hohenzollernų muziejaus Berlyne

⁴¹ BALTRŪNAS, V. *Gamta kaip kultūros šaltinis: gamtos raidos pažinimas ir pasaulėjauta*. Vilnius, 2003, p. 73.

⁴² MATEOSZUS, D. Die Sammlungen des Lehrers [August] Müller. *Memeler Dampfboot*, 1969, Nr. 8, S. 108.

⁴³ SCHÜZ, E. Vogelwelt und Vogelwarte. *Die Kurische Nehrung: Europas Sandwüste: ein Handbuch für den Wanderer und Naturfreund*. Königsberg, 1932, S. 73-115 [Reprint Verlag Gerhard Rautenberg-Leer, 1989]; FUCHS, H. Nehrungsmuseum. *Memeler Dampfboot*, 1969, Nr. 3, S. 32-33; Nr. 4, S. 44-45.

⁴⁴ Pailgas stačiakampis pastatas, į kurį patenkama iš šešiakampės patalpos.

⁴⁵ BALTRŪNAS, V. Op. cit., p. 70–71.

padovanotas Karalienės Luizės adjutanto, lydėjusio ją per visą 1807 m. vėlyvo rudens kelionę į Memelį, laikrodinis.

Trečiajame skyriuje⁴⁶ krašto gyventojų buitį pristatyta priestate „Dūminė žvejo pirkia“ (*Das Fischerhaus / Netz Räucherei, alte Kuhrische Küche / Herdstätte eines Hauses in Nidden*)⁴⁷. Virenėje buvo pastatytas tikras židinys ir krosnis. Taip atkurta vienos iš dviejų paskutinių nerijoje likusių dūminių pirkų aplinka: Nidoje (Purvynėje) ir Juodkrantėje. Ant sienos kabėjo lėkščių ir valgymo įrankių indauja (užgožė / regalė), pasienyje ant žemės stovėjo sviestmušė, vytuvas. Muziejuje buvusi ir inscenizuota ekspozicija. Stubos viduryje prie krosnies sėdėjusi „verpimo rateliu siūlus vejanti žvejė“ (manekenas)⁴⁸. Gyvenamojo kambario šone stovėjo lova su viršdangiu (baldakimas / *Himmelbets*) ir įrašų 1848 *Nidden*, lopšelis, o jaunavedžių kertėje virš stalo kabėjo vedybų sietynas (*Hochzeitskrone*). Greta jo – šiaudinė derliaus nuėmimo užbaigtuvių karūna. Namų aplinką kūrė puošnūs pjaustinėti ir vietos papročiu dažyti baldai. Prie sienos stovėjo žarijų kibiras (*Feuereimer*) su žarstekliu. Rinkinius papildė eksponuojami kasdieniai ir šventiniai vaikų, moterų ir vyrų drabužiai, drobių ir juostų pavyzdžiai, raštais išsiuvinėtos prijuostės, kojinės ir riešinės. Pagrindinės (*Turmhalle*) salės viduryje stovėjo nuo Pirmojo pasaulinio karo laikų likęs uostomojo tabako smulkintuvas (*Schniefke / Schnupftabak-Mühle*) su paskutinio savininko *Schuster Pietsch Nidden* nuosavybės ženklu. Greta buvo grūdų malimo garnos ir audimo staklės. Ant sienos kabėjo kilpiniai ir abariniai bei trijų palų (veidrodiniai) medvilnės tinklai (*Kuren*), pušų sodinimo kastuvai, žvejo aprėdai, žiudvestė, žiemos striukė (*Winterkapuze*), kuršvalčių puošnioji vėtrungė su Nidos spalviniu ženklu. Šioje patalpoje saugotos Drevernos žvejo, laivadirbio Jono Gižo (*Johann Giszso*, 1867 07 5 – 1940 01 31), pagamintos kuršvaltės, plokščiadugniai laiveliai ir tikri žūklės padargai (traukiamieji tinklai, ailiai, bučiukai ir plūdurai, svar(e)liai-gylmačiai (*Stohl*)).

Turiningumu išsiskyrė ketvirtas⁴⁹ skyrius, paskirtas literatūrai (mokslo populiariajai ir grožinei) apie Kuršių neriją (*Kurische Nehrung in Literatur*) su Nidos, Preilos ir Pervalkos istorija. Sienos puoštos Neringos dailininkų (Nidos dailininkų kolonijos narių) paveikslais, vaizduojančiais nerijos gamtą, ir papildė gretimai esančio H. Blode'š viešbučio rinkinį. Skaitykloje (*Lesesaal*) saugota per 1 000 vienetų kraštotyrinių knygų, ypač Rytprūsių istorijai, kultūrai ir nerijos gamtai pažinti, iškarpu iš spaudos apie Kuršių neriją ir jos gyventojus⁵⁰. Muziejaus knygos ženklintos savitu spaudu⁵¹. Čia iki 1944 m. spalio pabaigos saugotos „Nidos bažnyčios“ ir „Nidos mokyklos“, „Nidos sklandytojų mokyklos“ metraščiai. Atskiruose segtuvuose kaupti Kuršių nerijos vietovardžių, patarlių, priežodžių, prietarų ir jų aiškinimo rankraščiai, senbuvų (kuršių) žodyno ruošinys. Šiame skyriuje galima buvo susipažinti su turiningu atvirukų su istoriniais nerijos gamtos vaizdais rinkiniu, pažiūrėti dokumentinių filmų, klausyti įrašų iš muzikos įrašų plokštelių. Saugota svečių atsiliepimų knyga ir žymių lankytojų dovanos.

⁴⁶ Stačiakampis vienaukštis (pietinis) priestatas, į kurį patenkama iš šešiakampės patalpos.

⁴⁷ Antra po Juodkrantės, tuomet išlikusi visoje Kuršių nerijoje.

⁴⁸ Šis Neringos muziejaus buities vaizdelis atvaizduotas O. Z. Kbg. in Pr. leidyklos atviruke ir dažnai vertinamas kaip tikroviškas Nidos žvejo pirkios vidaus vaizdas [žr. kn. *Kuršių nerija senuose atvirukuose*. Klaipėda, 2012, p. 136].

⁴⁹ Pagrindinės patalpos šiaurinė dalis.

⁵⁰ *Chronik der Schule zu Nidden...*, S. 246-248.

⁵¹ KAUNAS, D. *Mažosios Lietuvos bibliotekos*. Vilnius, 1987, p. 186 [Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje aptiktos šios Neringos muziejaus antspaudą turinčios knygos: *Erleutertes Preussen*, T. 3, 1726. Signatūra: C vok. 1 / 728; Ostpreussen, 1911. C vok. 2 / 911; GRABO, R. *Die ostpreussischen Strassen...*, 1910. C vok. 2 / 910].

Neringos muziejus gyventojų sąmonėje ir išeivių atsiminimuose

Mokyklos mokomasis muziejus ilgainiui tapo gyvenvietės (apie 800 gyventojų, 1934 m.) istorijos (kraštotyros) muziejumi. Vieta, kur telkėsi ir vyko kultūrinis gyvenimas, puoselėjamos vokiškakalbės kuršių bendruomenės istorinė atmintis ir papročiai. Daugiausia dėmesio skirta Nidai ir artimiausioms apylinkėms. Rasytė (*Rossitten*, dab. *Rybačij*), Pilkopa (*Pilkoppen*, dab. *Morskojė*) ir kitapus – Juodkrantė (*Schwarzort*) paliktos nuošalyje. Turininga muziejaus veikla krašto bendruomenės kultūrinės draugijos narių pastangomis vykdyta beveik 10, su paskiromis išlygomis – 15 metų [nuo (1928) 1933 iki 1944 m.]. Muziejaus kūrėjai gerai suprato ir vertino išliekamąją savo ir bendraminčių švietėjiško darbo vertę. Muziejaus misija tenkino gyventojų saviraiškos ir kultūrinės tapatybės išryškinimo bei perdavimo ateities kartoms siekį. Kuriant šį vietos kultūros židinį įsitraukė visa negausi Nidos aukštuomenės bendruomenė, moksleivija, tėvai ir tolimesni giminaičiai. Muziejus atliepė laiko iššūkius bei poreikį tapatinantis ir burtis į Klaipėdos krašto Kuršių nerijos gyventojų bendruomenę. Tai buvo „Mūsų muziejus“. Muziejaus veiklos dalis buvo kaimo šventės (*Dorffest*), papildomos popietėmis po savaitgalio pamaldų Nidos evangelikų liuteronų bažnytėlėje, paskirais atvejais – vestuvės ir laidotuvės. Mokytojai rengė moksleivių kraštotyrines išvykas po neriją ir keliones po Lietuvą (Rambyno kalnas, Ventės ragas, Rusnė ir kt.). Išskirtinis tapatinimosi pavyzdys yra senų nerijos gyventojų (vėlyvųjų kuršių) giminių atstovų nuopelnų išryškinimas ir vertinimas. Pvz., 1934 m. birželio 10 d. *Memeler Dampfboot* išspausdintame nekrologe Hermannas Blode vadintas senosios giminės palikuoniu, „tikruoju senuoju kuršiu“ („*echten alten Kuren*“), garbingu Nidos piliečiu, ponu (*Herrmann*), priminti nuopelnai gyvenvietės tapsmui kurortu, viešbučiui, kaip dailininkų telkimosi vietai, muziejaus steigimui⁵² ir pan. Panašių aspiracijų turėjo ir po karo gyventi į Vokietiją persikėlę Kuršių nerijos gyventojai, viešbučių ir prekybos namų šeimininkai, žvejai ir kt., pvz., R. Froese, M. Sakuthas, R. Pietschas ir Fr. Kiehras.

Urbanizuojantis ir Nidai tampant kurortine gyvenviete, nauji statiniai derinti prie aplinkos, nuo išnykimo bandyta išsaugoti senuosius kuršių buities apyvokos daiktus ir ūkio padargus. Gilesnis krašto gamtos, istorijos ir kultūros pažinimas, papročių puoselėjimas padėjo stiprinti lokalinę tapatybę. Gamta (vietovė) kaip kultūros, kūrybinio įkvėpimo, dvasinio pasaulio ir gilaus pasaulėvaizdžio šaltinis vertinta kaip vientisas krašto folklorinis, istorinis bei kultūrinis paveldas⁵³. Svečių knyga, rinkinių aprašai, muziejaus istorijos sąsiuviniai neišliko. Todėl tenka pasikliauti aukščiau minėtomis suvestinėmis ir H. Fuchso prisiminimais. Per metus muziejuje apsilankydavo iki 2 240 (1933 m.)⁵⁴ ir 3 000 lankytojų (1934–1935 m. duomenimis)⁵⁵. Muziejus buvo mėgstamas jauno ir vyresniojo mokyklinio amžiaus lankytojų. Su lankytojais buvo bendraujama vokiečių kalba. Ji tapo pagrindine. Muziejaus vadovu ir pagrindiniu vedliu iki pat 1935 m. pabaigos dirbo mokytojas H. Fuchsas. Lankytojams pasakota apie kopos papėdėje kyšančius smėlio nugludintus šimtamečių pušų kamienus, pilkųjų varnų (*Corvus cornix*) gaudytojus, nerijos vabzdžius, didžiausio Europos drugio – kaukolėtojo sfinkso (*Acherontia atropos*) – skrydžius, kopose aptinkamus „Neringos liūtus (*Nehrungslöwen*)“ – skruzdžių liūtus (*Myrmeleon formicarius*). Progai pasitaikius būdavo įpinama pasakojimų, sakmių iš Nidos žvejų gyvenimo. Augalų, dvigeldžių minkštakūnių, vabzdžių, paukščių ir žinduolių rūšių pavadinimai buvo pateikiami lotynų, vokiečių ir lietuvių kalbomis. Išskirti kuršiški vietovardžiai, sausumos ir marių dugno bei vėjų pavadinimai, gyvū-

⁵² *Chronik der Schule zu Nidden...*, S. 249-250; ANONYMOUS. Hermann Blode †. *Memeller Dampfboot*, 1934, Juli 10, Nr. 165, S. 3; TROTZKY, R. Nidden – ein Bild der Erinnerung. *Memelland Kalender*. Oldenburg, 1954, S. 61-61.

⁵³ BALTRŪNAS, V. Op. cit., p. 127.

⁵⁴ *Chronik der Schule zu Nidden...*, S. 236.

⁵⁵ FUCHS, H. Die Nehrung in Zahlen. *Memelland Kalender*. Oldenburg, 1954, S. 36.

nų įvardai, pvz., minėta *Kaukolite* – taip nerijos žvejai vadino ledinę antį (*Clangula hyemalis*), kiras – jūrų varna, žuvėdra (Schüz, 1932)⁵⁶. Muziejaus salėje atskirai stovėjo darbatalis, skirtas kraštotyrimams darbams (*Heimatkundliche Arbeitsstätte*), kur apsilankantiems gamtininkams buvo suteikiamos sąlygos apibūdinti savo rastą uolieną, augalą ar vabzdį, pasidaryti išrašų iš tautosakos segtuvų. Muziejuje buvo pasirūpinta Kuršių nerijos gamtinio ir kultūrinio kraštovaizdžio pristatymu. Remiantis 1900 m. A. Jentzscho paskelbtu Rytprūsių gamtos paminklų sąvadu, parengtas Kuršių nerijos gamtos vertybių ir reginių sąvadas (pvz., įsitvirtino vietovardžiai Itališkasis vaizdelis (*Italienblick*) Nidoje⁵⁷, Tylos slėnis (*Tal des Schweigens*), Briedžių gojelis (*Elchrevier*) piečiau Preilos, Mažoji Italija (*Feillenhof* / Muižės dvaras) ir kt. Ypatingas dėmesys gamtos apsaugai neatsitiktinis. Žinoma, kad atskiru 1928 05 25 vyriausybės potvarkiu 55 km Kuršių nerijos atkarpa į šiaurę nuo Pilkopos, apimanti Nidą, buvo paskelbta valstybės saugomais plotais. Joje buvo susisiekama tik arkliais, o naudotis automobiliu leidžiama tik gaisrininkams ir gydytojams, miške buvo uždrausta rūkyti.

Neringos muziejus ir netoliese buvęs Hermanno Blode's viešbutis (*Blode Hotel*) su Nidos dailininkų kolonija (*Künstler Kolonie Nidden*)⁵⁸ kultūrininkams tapo susitikimo ir kultūrinės veiklos vieta. Čia lankydavosi Klaipėdos žurnalistai, fotografai, mokytojai, pradedantieji ir kuriantys giminės poetai (pvz., Der Heimatdichter *Fritz Kundnigas* ir rašytojas-žurnalistas, fotografas *Martin Kakies*). Abi įstaigos padėjo formuoti Nidos, kaip prestižinio kurorto, įvaizdį. 1930–1932 m. Puryneje vasarodavo rašytojas Thomas Mannas su šeima. Tačiau išskirtinio vasarotojo kaimynystė gilesnio įspaudo muziejaus gyvenime nepaliko. Galbūt taip atsitiko dėl to, kad muziejus pastatytas metais vėliau, rašytojui jau nebesilankant Nidoje. Poilsiaudamas Th. Mannas vengė per daug bendrauti su vietos inteligentija. Atviresni buvo vaikai.

1931 m. pavasarį, minint Rasytės paukščių stebėjimų stoties / stebyklos (*Vogelwarte Rossitten*) įsteigimo 30-ies metų sukaktį, muziejus sulaukė garbių svečių – prof. Johannes Thienemanno (1863–1938) ir Ernsto Schüzo (1901–1990). Muziejininkų susidomėjimo sulaukė reklamos tikslais 1930 m. rugsėjo 24 d. ir 1931 m. liepos 30 d. grįžtantis iš ekspedicijos Arktyje virš Nidos ir Klaipėdos praskriejęs oro balionas „*Graf Zeppelin*“, padaryta nerijos kopų ir gyvenviečių nuotraukų iš oro.

Nerijos tautosakos rinkiniai

Atskira H. Fuchso, kaip mokytojo, muziejaus steigėjo ir kultūrininko, veikla buvo Kuršių nerijos tautosakos rinkimas ir pristatymas. Tai vertinta kaip vartai į liaudies mąstymą, jos dvasinį pasaulį (*Sagen-Tore zur Denkart der Volke*). Rinkdamas nerijos pasakojamąją tautosaką, daug nuveikė kunigas Johannas Kypke (Nidos evangelikų liuteronų bažnyčioje kunigavęs 1929–1934 m.). Jo sekėjas buvo Nidos pradžios mokyklos mokytojas H. Fuchsas kartu su žmona *Anna Maria Fuchs*. Renkant sakmes, remtasi Johannes Negelino 1905 m. sakmių leidiniu, bendrauta su žveju Johannu Friedrichu Wilhelmu Kubillus (1884–1969) iš Preilos (32-a sakmė, paremta 12–13 m. vaiko patirtimi)⁵⁹. Per 10 metų surinktas gausus sakmių rinkinys. Sakmės skelbtos laikraščio „*Memeller Dampfboot*“ mėnesiniame priede „*Pakraščio sodai*“ (*Der Grenzgaren* (1927–1938)). Pakartotinai

⁵⁶ SCHÜZ, E. Vogelwelt und Vogelwarte. In *Die Kurische Nehrung: Europas Sandwüste: ein Handbuch für den wanderer und Naturfreund*. Königsberg, 1932, S. 97 [Reprint Verlag Gerhard Rautenberg-Leer, 1989].

⁵⁷ *Chronik der Schule zu Nidden...*, S. 203.

⁵⁸ BARFOD, J. Nidos dailininkų kolonija. *Kelionė į prūsiškąjį „Barbizoną“*. Klaipėda, p. 60; TROTZKY, R. 100 Jahre Gasthof Hermann Blode-Nidden. *Memeler Dampfboot*, 1967, Nr. 17, S. 228–229; KURSCHAT, H. A. Die Niddener Künstlerkolonie. *Memeler Dampfboot*, 1976, Nr. 12, S. 224–225.

⁵⁹ FUCHS, H. *Die Bewohner der Kurischen Nehrung im Spiegel ihrer Sagen*. Oldenburg, 1971, S. 11.

išleistos knygele „Kuršių nerijos gyventojai sakmėse“ (1971)⁶⁰, papildyta aiškinamaisiais tekstais, sakmių sandaros, pagrindinių veikėjų ir motyvų aptarimu. Kalbiniais pavyzdžiais rinkinius papildė iš Klaipėdos atvykstantys mokytojai Paulas Kwauka (*Paul Kwauka*, 1898–1970)⁶¹ ir Rudolfas Naujokas (*Rudolf Naujok*, 1903–1969). Taip pat Nidos–Juodkrantės paštininkas, nuo 1984 m. Heidelberge gyvenęs nerijos kraštotyrininkas kultūrininkas *Riechardas Pietschas* (1915–2007)⁶². Atskirai apžvelgtina tautosakos rinkinių sklaida. H. Fuchsas skelbė tremties metais Vorkutoje (1948 05 25; 1950)⁶³ ir Asbeste (1954 01)⁶⁴ perrašytas nerijos sakmes-balades (*Baladen-Sagen*, Nr. 38–42)⁶⁵. 39-ios rinkinio sakmės iš vokiečių kalbos išverstos į lietuvių kalbą ir paskelbtos leidinyje „Pamarių sakmės“⁶⁶. Kol kas lieka neįvertinti Klaipėdos krašto senbuvų Vokietijos žemaičių (*Plattdeutsch*) patarmės žodyno⁶⁷ sudarytojo Heinricho Alberto Kurschato (1918–1984) santykiai su muziejumi ir Klaipėdos krašto kultūrininkais bei paveldo puoselėtojais.

Po 1935 m., netekus pagrindinio idėjinio vedlio H. Fuchso, muziejaus šviečiamoji veikla prislopo. 1936 m. kovo mėn. Nidos pradžios mokyklai vadovavo naujai atkeltas nuosaukesnių pažiūrų mokytojas *Richardas Schwellnus*. Paskutiniai muziejaus gyvavimo metai neaiškūs. Vėliausias įrašas mokyklos kronikoje yra mokytojos *Sussane Jenssen* – 1943–1944 10 27. Artėjant karo fronto linijai, Nidos gyventojai neriją apleido. Muziejus, mokykla, kaip ir gretimai esantis H. Blode's viešbutis, vyriausybės įstaigos paliktos be priežiūros. 1945 01 30–31 senuoju pašto keliu iš Klaipėdos į Krantą (*Cranz*, dab. *Zelenogradsk*) su šauktinių būriu traukėsi paskutinis kariuomenės dalinys. Tuo metu susprogdinti Nidos pastatai (Kolonada, H. Blode's viešbutis, jaunimo stovyklos, Henry'ui Domscheitui priklausęs viešbutis „Šiaurės linėja“ (*Nordische Linea*), kuriuose sandėliuoti kariuomenės sprogmenys. Tolesnis muziejaus rinkinių likimas nežinomas. Manytina, kad dalis vertingiausių muziejinių vertybių dar prieškariniu galėjo būti pervežta saugoti į Klaipėdos krašto muziejų (*Memeller Landesmuseum*), kur 1936–1938 m. dirbo H. Fuchsas. 1946 m. pavasarį į žvalgomąją kelionę po Kuršių neriją pažiūrėti likusių Neringos muziejaus ir Rasytės (*Rossitten*) paukščių stebyklos (*Vogelwarte Rossitten*) liekanų vyko Dotnuvos ž. ū. instituto botanikas pelkėtyrininkas Erikas Purvinas (1908–1999), Biologijos instituto direktorius prof. Tadas Ivanauskas (1882–1970) ir Lietuvos etnografijos muziejaus direktorius Vladas Drėma⁶⁸. Pranešimų apie vertingus radinius nepalikta. Negalutiniais duomenimis, galima daryti prielaidą, kad dalis rinkinio karo metais galėjo patekti į Kretingos kraštotyros muziejų ir šiandien saugomi Klaipėdoje Mažosios Lietuvos muziejuje. Knygų su muziejaus spaudu, kaip minėta, saugoma Lietuvos bibliotekose, tačiau tikslus skaičius kol kas lieka neįvertintas.

⁶⁰ Ibid., S. 95.

⁶¹ KWAUKA, P. *Leben und erleben* (1955–1964 m.) (Paulo Kwaukos (1898–1970) sūnus Klausas Kwauka tėvo prisiminimų ir šeimos knygą atsiuntė kompiuterinėje laikmenoje. Greičiausiai ji turėtų būti VPU (dab. LEU) Lituanistikos fakulteto Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedroje (Mašinraštis, 100 p.).

⁶² BACEVIČIUS, E. Istorinis pamario gamtos ir kultūros žemėlapis. *Šilokarčema, Šilainės sodas*, 2012 12 04, p. 9.

⁶³ FUCHS, H. *Die Bewohner...*, S. 76, 78.

⁶⁴ Ibid., S. 95.

⁶⁵ Ibid., S. 86.

⁶⁶ *Pamarių sakmės*. Sud. Dalia KISELIŪNAITĖ. Klaipėda, 2010.

⁶⁷ KURSCHAT, H. A. *Das memelländische ABC. Volkskundliches Wörterbuch des memelländischen Niederdeutsch*. Oldenburg, 1964. 160 S.

⁶⁸ ALEKNAVIČIUS, B. Tas mano rūpestėlis [Botaniko Eriko Purvino gimimo 90-iai]. *Botanikas Erikas Purvinas*. Kaunas, 2008, p. 117.

1947 m. Žuvies įmonė ledui laikyti ir bulvių saugyklos duobėms iškloti nuardė Neringos muziejaus švendrių stogą⁶⁹. Statinio lentos galėjo būti panaudotos gretimų ūkio reikmes atitinkančių pastatų (ryšių mazgas, klubas, klubas-skaitykla, medicinos punktas, batų dirbtuvės ir kt.) statybai.

Pokariu Neringos muziejaus siekti tikslai ir puoselėtos idėjos kartu su Klaipėdos išeiviais perkelti į Vokietiją ir bandyti įgyvendinti kraštiečių darbinių grupių Göttingene, Lüneburge, Mannheime ir kituose miestuose. Pvz., analogiškas muziejus *Ostpreußische Landesmuseum in Lüneburg* [= *Ostpreußische Jagdmuseum – Wild, Wald und Pferde Ostpreußens*] įkurtas 1957 m. Lüneburge⁷⁰. 1987 m. jis pervadintas *Ostpreußisches Landesmuseum*. 1959 m. lapkričio mėn. muziejų sunaikino gaisras. Pastarasis įvykis paskatino Vokietijos rašytoją Siegriedą Lenzą (g. 1926 m.) parašyti didelio atgarsio sulaukusį autobiografinio pobūdžio romaną „Kraštotyros muziejus“ (*Heimatmuseum*, 1978; lietuvių kalba – 1983 m.). Panašūs rinkiniai saugoti Rytų vokiečių etnografijos institute Freiburge / Breisgau (*Instituts für Ostdeutsche Volkskunde in Freiburg / Breisgau*) ir kt.

Neringos muziejaus kūrėjo asmenybės gyvenimo vingiai atkartoja Rytprūsių kraštotyrininkų vokiškojo sąjūdžio Klaipėdos krašte lemties posūkius.

Henris Fuchsas – Klaipėdos krašto mokytojas, muziejininkas ir Kuršių nerijos tautosakos puoselėtojas

Neringos muziejaus kūrimuisi ir turiningai veiklai labai svarbi Henrio Fuchso (*Henry Fuchs*) asmenybė. Nors ji pristatyta neseniai skelbtame N. Strakauskaitės straipsnyje⁷¹, tačiau greta svarbiausių faktų verta priminti kai kuriuos menkai išskirtinius jo gyvenimo ir kūrybos įvykius.

H. Fuchsas gimė Treuburge 1898 05 25⁷², augo mokytojų šeimoje. Mokėsi Friedlando paruošiamosiose mokyklose (*Präparandenanstalt*), Pr. Eylau ir Karalene, netoli Įsruties (*Insterburg*), mokytojų seminarijose (*Lehrerseminar*). 1919 m. gruodžio mėnesį pradėjo mokytojauti Priekulės ir Driežių (*Dräsen*) pradžios mokyklose. Susipažino ir 1922 m. vedė privačios mokyklos mokytoją priekuliškę Anną Marią Kuczius⁷³. 1923 m. kovo mėn. perkeltas į Nidos pradžios mokyklą dirbti pagrindiniu mokytoju. Gyveno mokyklos pastate. Buvo jauniausias vokiškų mokyklų Klaipėdos krašte pagrindinis mokytojas ir šį darbą dirbo 13 metų. Išsiskyrė visuomenine veikla: nuo 1926 m. buvo kultūrininkų-kraštotyrininkų draugijos Nidoje (*Trachtenverein in Nidden*) narys; dalyvavo steigiant, plečiant ir iki 1936 m. prižiūrėjo Neringos muziejų; bendradarbiavo su miestelio burmistru R. Trotzkiu (*R. Trotzky*), kunigu J. Kypke, E. Möllenhaueriu, mokytojais R. Naujoku, Georgu Simeičiu (*Georg Simeitis*), Paulu Kwauka, fotografu-rašytoju Martinu Kakies ir kt. Jam nebuvo svetima dalyvauti kasdienio gyvenimo aktualijose. Štai 1931–1932 m. vasarą jis bendravo su Nidoje apsilankiusiu ir vasarojusiu rašytoju Thomu Mannu, o 1931 m. rudenį išsiuntinėjo Th. Manno vasarnamio (*Sommerdomizil Thomas Manns*) sąskaitas už sunaudotą elektrą (H. Fuchso prisiminimai⁷⁴). H. Fuchso požiūrį į politines realijas matome iš to, kad nepaisant 1934 m. gruodžio mėn. krašto vyriausybės nutarimo mokyklose mokyti lietuvių kalba, jis jos taip ir neišmoko. Dėl didelio

⁶⁹ *Klaipėdos apskrities archyvas* (toliau - KAA), f. 13, ap. 1, b. 72, b. 2.

⁷⁰ ANONYMOUS. Sein Name ist und bleibt untrennbar mit dem Museum verbunden: Hans Ludwig Loeffke. *Das Ostpreußenblatt / Preußische Allgemeine Zeitung* / 05. Januar 2008, Folge 01-08, S. 2.

⁷¹ STRAKAUSKAITĖ, N. Henry Fuchs, der Autor der Niddener Schulchronik. In *Chronik der Schule zu Nidden...*, S. 17-33.

⁷² ANONYMOUS. Henry Fuchs ist 80 Jahre alt. *Memeler Dampfboot*, 1977, Nr. 5, S. 74-75 [*Lehrer und Betreuer eines Heimatmuseums*, „Wunder gesungen“].

⁷³ ANONYMOUS. Anna Maria [Kuczius] Fuchs. *Memeler Dampfboot*, 1975, Nr. 11, S. 219.

⁷⁴ FUCHS, H. Ein Thomas Mann Museum in Nidden [Erinnerungen über T. Mann aus 1931, 1932 Jahren]. *Memeler Dampfboot*, 1975, Nr. 5, S. 133-34.

gyventojų pasipriešinimo 1936 m. privalomas lietuvių kalbos vartojimas atšauktas, pagrindinė mokytojų Nidos mokyklos kalba liko vokiečių⁷⁵.

1931 m. pavasarį Lietuvos Respublikos saugumo tarnybos pareigūnų apklaustas pagrindinis Nidos pradžios mokyklos mokytojas H. Fuchsas ir dailininkas E. Möllenhaueris. Abu buvo įtariami dėl atvirų provokiškų pažiūrų, palankaus požiūrio į Vokietijos vykdomos politikos sklaidą ir tik dalinio Krašto pavaldumo Lietuvai šalininkų palaikymo. Įsibėgėjus Neumanno ir Sasso bylos procesui (*Neumann-Saß prozess in Kawno*), imti saugumo tarnybos persekioti ir pakartotinai apklausti. 1934 m. birželio 12 d., įtartas ryšiais su provokišku nacionalsocialistų pogrindžiu, buvo suimtas ir aštuoniems mėnesiams įkalintas Šiaulių miesto kalėjime mokytojas Horstas Lakischus. 1936 m. kovo 9 d. kartu su mokytoju Paulu Purwinsu suimtas ir H. Fuchsas. Pažeidžiant Krašto statutą, mokytojai išgabenti į Bajorų kalėjimą ir kalinti pirmasis mėnesį, antrasis devynis mėnesius. Tų pačių metų balandžio 19 d. Lietuvos slaptoji policija mokykloje atliko nuodugnią kratą. Neumanno ir Sasso byloje sulaukus palankaus išteisinamojo sprendimo, 1936 m. lapkričio mėn. paleistas⁷⁶. 1937–1938 m. H. Fuchsas su šeima gyveno Klaipėdoje. Nuo 1937 m. sausio 1 d. dirbo Ferdinando mokykloje, vėliau Klaipėdos m. krašto muziejuje (*Memelländische Landesmuseum*). Žinoma, kad bendravo su pil. Stumbrus, Rusnės medienos pirklių palikuonių gydytoju, senienų rinkėju Ernstu Heinrichu Anckeriu (1848–1935) ir Šilutės gydytoju, kultūros istoriku Erichu Šojumi (*Erich Scheu*). Prisiminimuose rašė, kad prižiūrėjo Klaipėdos miesto mokyklų mokinius, su savininkais tarėsi dėl karalienės Luizės karūnavimo nuometo (*Krönungskleid*) ir vienos iš 12-os Imanuelio Kanto kaukolės kopijų įsigijimo muziejaus rinkiniui. Pastaroji buvo padaryta I. Kanto 100 metų mirties minėjimo proga dar 1904 m.⁷⁷ Apie derybų sėkmę žinių nėra. 1938 m. H. Fuchsas kartu su mokytojų grupele iš Klaipėdos lankėsi Neringos muziejuje. 1939 m. buvo pašauktas eiliniu į *Vermachtą*. Dalyvavo karo žygiuose į Lenkiją ir Prancūziją. 1942 m. H. Fuchsas susirgo dėmėtąja vidurių šiltine (*Fleckenfieber*). Išgijęs dirbo Karaliaučiaus geležinkelio stoties prižiūrėtoju komendantu. Patekęs į tarybinės armijos nelaisvę, buvo kalintas vokiečių karo belaisvių stovykloje Kazanėje ir Jelabugoje. 1947 m. nuteistas kalėti 20 metų atliekant sunkiuosius darbus. Vorkutoje H. Fuchsas kalėjo 8 metus, o likusius dirbo Stalingrade ir Asbeste, prie Sverdlovsko. 1955 m. paleistas į laisvę. Atvykęs į Vakarų Vokietiją su žmona Anna Maria apsigyveno Göttingene. Ji per karo sumaištį išsaugojo Nidos laikų rankraščius, muziejaus, mokyklos ir šeimos vertybes, vėliau tapusias pagrindine kraštotyrinio darbo medžiaga. H. Fuchsas tapo *Land Nieder-Sachsen* mokyklos rektoriumi ir trejus metus dirbo Göttingene. Rytprūsių (Klaipėdos krašto) išeivių spaudoje paskelbė prisiminimus apie Neringos muziejų ir jo kūrimąsi⁷⁸. Dar tremties metais proza ir eilėmis išatminties perrašė dalį nerijos sakmių, kurios vėliau išleistos atskira knygele⁷⁹. Pakartotinai perspausdino prieškariu *Memeler Dampfboot* skelbtus kraštotyrimus rašinius apie Nidos, Preilos, Pervalkos praeitį (pagrindinių įvykių suvestinės). Paskelbė atsiliepimą apie H. A. Kurschato Klaipėdos krašto istoriją (*Das Buch vom Memelland*)⁸⁰. Ilgesio Kuršių nerijai motyvai skambėjo jo išleistuose eilė-

⁷⁵ *Chronik der Schule zu Nidden...*, S. 21.

⁷⁶ FUCHS, H. Die Geschichte des Dorfes Nidden. *Memeler Dampfboot*, 1974 09 20, Nr. 8, S. 145-150; *Chronik der Schule zu Nidden...*, S. 246, 255, 256, 258.

⁷⁷ FUCHS, H. Museen in Memelland. *Memeler Dampfboot*, 1973, S. 48-49; BANYTĖ-ROWELL, R. Rusnės pirklių Anckerių kultūrinė veikla XIX a. pabaigoje: archeologinių senienų rinkimas. *Lietuvos archeologija*, 2009, t. 35, p. 37-52.

⁷⁸ FUCHS, H. Die Kurische Nehrung in Zahlen. *Memelland Kalender*. Oldenburg, 1954, S. 36; FUCHS, H. Nehrungsmuseum... *Ostpreußenblatt*, 1958, Fol. 23, S. 9; FUCHS, H. Nehrungsmuseum. *Memeler Dampfboot*, 1969. loc. cit.; FUCHS, H. Museen in Memelland. *Memeler Dampfboot*, 1973, Nr. 3, S. 48; FUCHS, H. Die Geschichte Niddens in Jahreszahlen. *Memeler Dampfboot*, 1974, Nr. 8, S. 147-150; 1975, Nr. 16.

⁷⁹ FUCHS, H. *Die Bewohner...*, S. 95.

⁸⁰ FUCHS, H. Zum Buch vom Memelland. *Memeler Dampfboot*, 1969, Nr. 7, S. 88.

raščiuose: *Nehrungssagen* (1952), *Niddener Leuchtturm* (1975, 8, 154), *Nehrungsherbst* (1976), *Der Wilderer* (1977), pasakojimuose-prisiminimuose apie Priekulę (MD, 1975/ 2, 29) ir Nidą (MD 1977/ 2, 105–106). Išskirtiniu pomėgiu liko domėjimasis augalais. Neatsitiktinai Neringos muziejuje buvo saugomas išsamus Neringos augalų rinkinys (1 000 rūšių). Pokariu aistrą botanikai žymi sudarytas Göttingeno apylinkių augalų sąvadas⁸¹. Žinoma, kad H. Fuchsas buvo geras rožių veislių žinovas ir pats augino rožyną. Kartu su gėlininku Valentinu Ruchu parengė ir išleido knygą apie rožių auginimą ir atskiras veisles⁸².

1972 m. Henris ir Anna Maria Fuchsai atšventė auksinės vestuvės. 1974 m. pirmoji šį pasaulį paliko žmona Maria⁸³, o 1980 03 24 ir pats H. Fuchsas.

Literatūra

- ADERJAHN, Paul. Festrede am Kunstlerdenkmahl in Nidden. *Memeler Dampfboot*, 1925, S. 179.
- ALEKNAVIČIUS, Bernardas. Tas mano rūpestėlis [Botaniko Eriko Purvino gimimo 90-iai]. In *Botanikas Erikas Purvinas*. Kaunas, 2008, p. 113–118.
- ANONYMOUS. Das Nehrungsmuseum in Nidden. *Memelländisches Haus-Kalender für 1929*, mit einem Holzschnitt von E. Möllenhauer. Nidden.
- ANONYMOUS. Ein Jahr Trachtenvereins in Nidden. *Memeler Dampfboot*, 1926, S. 170.
- ANONYMOUS. Fritz Kiehr [1911 10 04 Nidden – 1998 09 10 Hoisdorf]. *Memeler Dampfboot*, 1998, Nr. 10, S. 157.
- ANONYMOUS. Fritz Kiehr in seinem Weltraum. *Memeler Dampfboot*, 1991, Nr. 2, S. 21–22.
- ANONYMOUS. Fuchs, Anna Maria (geb. Kuczius). *Memeler Dampfboot*, 1975, Nr. 11, S. 219.
- ANONYMOUS. Fuchs Henry ist 80 Jahre alt. *Memeler Dampfboot*, 1977, Nr. 5, S. 74–75.
- ANONYMOUS. Grundsteinlegung zum Niddener Nehrungsmuseum. *Memeler Dampfboot*, 1928, VIII, S. 21.
- ANONYMOUS. Hermann Blode †. *Memeller Dampfboot*, 1934, Juli, 10, Nr. 165, S. 3.
- ANONYMOUS. Kulturträger der Heimat. Trachtenvereins Nidden und sein Nehrungsmuseum. *K[oenigs]b[er]g[er] Tagesblatt* 1938, S. 123.
- ANONYMOUS. Sein Name ist und bleibt untrennbar mit dem Museum verbunden: Hans Ludwig Loeffke. *Das Ostpreußenblatt / Preußische Allgemeine Zeitung* / 2008. Folge 01-08 vom 05. Januar, S. 2.
- ANONYMOUS. Setzungen der Trachtenvereins in Nidden. *Memelländisches Haus-Kalender für 1927*.
- BACEVIČIUS, Egidijus. Istorinis pamario gamtos ir kultūros žemėlapis. *Šilokarčema, Šilainės sodas*, 2012 12 04, p. 9.
- BALTRŪNAS, Valentinas. *Gamta kaip kultūros šaltinis: Gamtos raidos pažinimas ir pasaulėjauta*. Vilnius: Adrena, 2003, p. 142.
- BANYTĖ-ROWELL, Rasa. Rusnės pirklių Ankerių kultūrinė veikla XIX a. pabaigoje: archeologinių senienų rinkimas. *Lietuvos archeologija*, 2009, t. 35, p. 37–52. ISSN 0207-8694.
- BARFOD, Jörg. Nidos dailininkų kolonija. *Kelionė į prūsiškąjį „Barbizoną“*. Klaipėda, 2013. 168 p.
- BRENSZTEJN, M. Budżet Litwy: wydatki na naukę. *Nauka Polska*, 1934, r. 19, s. 283.
- CHRONIK der Schule zu Nidden. Hrsg. von Gitanas NAUSĖDA und Vilija GERULAITIENĖ. Vilnius, 2013. 343 p.
- CONRAD, Richard. *Persönlichkeit und Landschaft* [Zum Werk des Malers Möllenhauers-Nidden]. Mahler ein deutscher Weg. [Hergestellt und geleitet E. A. Dreyers]. Leipzig.
- ČEPAITIENĖ, Auksuolė. Etnografinių ir etnologinių tyrimų istorija Lietuvoje. *Gyvenimo etnografija*: vietos struktūros ir laikas: besikeičianti Lietuva XX amžiuje. Vilnius, 2013, p. 47–78.
- EINAITĖ, Jūratė; PUTRIUS, Jonas. Neringos istorijos muziejus. *Muziejai ir paminklai*, 1970, Nr. 12, p. 37–38.
- ELERTAS, Dainius. Nidos kronika (1366–1964 m.). *Baltijos almanachas*, 2001, p. 195–213.
- FECHNER, Paul. Der Barbison der Nehrung. *Memelland Kalender*. Oldenburg, 1954, S. 75–80.
- FORSTREUTER, Kurt. Die Entwicklung der Nationalitätenverhältnisse auf der Kurischen Nehrung. *Altpreußische Forschungen*, 1931, S. 239–261.
- FUCHS, Henry. Aus dem Sagenschatz der Kurischen Nehrung. *Memeler Dampfboot (Grenzgarten)*, 1935, Nr. 7–12; 1936, Nr. 1–3.
- FUCHS, Henry. Bernoth – ein niddener original. *Memeler Dampfboot*, 1974, Nr. 3, S. 52.
- FUCHS, Henry. Das Nehrungsmuseum. Kulturarbeit im Memelländisches Nahrungsgebiet. *Königsberger Hartungsche Zeitung, Abends Blatt*, 1928, S. 196.

⁸¹ FUCHS, H. *Flora von Göttingen*. Göttingen, 1964, S. 156.

⁸² FUCHS, H.; RUCH, W. *Die Rose: der Königin der Gärten*. Berlin, 1976, S. 160.

⁸³ ANONYMOUS. *Memeler Dampfboot*, 1975, Nr. 11, S. 219; KURSCHAT, A. H. Anna – eine Frau aus dem Memelland. *Memeler Dampfboot*, 1976, Nr. 1, S. 9–10.

- FUCHS, Henry. Das Nehrungsmuseum. *Memeler Dampfboot*, 1927, S. 218.
- FUCHS, Henry. *Die Bewohner der Kurischen Nehrung im Spiegel ihrer Sagen*. Oldenburg, 1971, S. 95.
- FUCHS, Henry. Die Geschichte des Badeortes Preil. *Memeler Dampfboot (Grenzgarten)*, 1930, Nr. 6, S. 3.
- FUCHS, Henry. Die Geschichte des Dorfes Nidden. *Memeler Dampfboot (Grenzgarten)*, 1928, Nr. 6, S. 7-9.
- FUCHS, Henry. Die Geschichte Niddens in Jahreszahlen: Nach Archivakten, Chroniken, Büchern, Zeitungen, Erinnerungen und Briefen zusammengestellt. *Memeler Dampfboot*, 1974, Nr. 8, S. 147-150; 1975, Nr. 1, S. 16.
- FUCHS, Henry. Die Kurische Nehrung in Jahreszahlen. *Memeler Dampfboot (Grenzgarten)*, 1937, Nr. 1, S. 2.
- FUCHS, Henry. Die Nehrung in Zahlen: Nach einer Zusammenstellung im Nehrungsmuseum Nidden. *Memelland Kalender*. Oldenburg, 1954, S. 36.
- FUCHS, Henry. Ein Rundgang durch das Niddenner Heimatmuseum. *Memeler Dampfboot*, 1933 08 04, Nr. 181, S. 3.
- FUCHS, Henry. Ein Thomas Mann Museum in Nidden [*Erinnerungen über Thomas Mann aus 1931, 1932 Jahren*]. *Memeler Dampfboot*, 1975, Nr. 5, S. 133-134.
- FUCHS, Henry. *Flora von Göttingen*. Göttingen, 1964. 156 S.
- FUCHS, Henry. Museen in Memelland: Damals und heute: Mahnung und Dank and litauische Heimatforscher-Entstehungsgeschichte des Memeler Museums. *Memeler Dampfboot*, 1973, Nr. 3, S. 48-49.
- FUCHS, Henry. Nehrungsmuseum. *Memeler Dampfboot*, 1969, Nr. 2, S. 18-19; Nr. 3, S. 32-34; Nr. 4, S. 44-45; Nr. 5, S. 61-62; Nr. 8, S. 106-107.
- FUCHS, Henry. Nehrungsmuseum: von Zeugen der Steinzeit bis zur Schnefke-Mühle-Erinnerungen am 1806/07. *Ostpreußenblatt*, 1958, Juli 7, Fol. 23, S. 9.
- FUCHS, Henry; RUCH, Walentin. *Die Rose: der Königin der Gärten*. Berlin, 1976, S. 160.
- FUCHS, Henry. Übersicht über Literatur über die Kurische Nehrung. *Memeler Dampfboot (Grenzgarten)*, 1937, Nr. 2-4, S. 2.
- FUCHS, Henry. Zum Buch vom Memelland. *Memeler Dampfboot*, 1969, Nr. 7, S. 88.
- JENTZSCH, Alfred. *Nachweis der beachtenswertesten und zu schützenden Bäume, Sträucher und erratischen Blöcke in der Provinz Ostpreußen auf Grund der vom Landeshauptmann der Provinz Ostpreußen versandten Fragenbogen*. Königsberg i. Pr., 1900. 204 S.
- JONUŠIENĖ, Eleonora. Neringos istorijos muziejus, Nidos istorijos muziejus. In *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, III t. Vilnius, 2006, p. 273.
- KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos bibliotekos*. Vilnius, 1987, p. 186.
- KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos kultūros paveldas: vertės ir interesų sankirtos požiūriu* [architekto Herberto Reissmano piešinys *Nehrungsmuseum* (1931 m.), [p. 19]. Vilnius, 2004. 75 p.
- KAVALIAUSKAITĖ [Vasalauskienė], Gitana. Nežinomas Paul Kwauka. *Mokslas ir gyvenimas*, 2000, Nr. 3, p. 21-22. [Pagal KAVALIUSKAITĖ, G. *Pauliaus Kwaukos indėlis kuriant „Kurisches Wörterbuch“* [bakalauro darbas], 1998, p. 120. Darbo vadovė – humanitarinių mokslų daktarė Grasilda Blažienė. Vilniaus pedagoginis universitetas. Lietuvių kalbotyros katedra].
- Kelionė į prūsiškąjį „Barbizoną“*. Klaipėda, 2013.
- KLEIN, Manfred. Tėviškės istorijos medžiaga klaipėdiškių archyve Cloppenburg ir Oldenburge (Vokietija). *Knygotyra*, 2008, Nr. 50, p. 49-58. ISSN 0204-2061.
- KULIKAUSKAS, Pranas. Apie Neringos muziejų. *Tarybinė Klaipėda*, 1988, sausio 15, p. 3.
- KURCHAT, Heinrich Albert. Anna – eine Frau aus dem Memelland. *Memeler Dampfboot*, 1976, Nr. 1, S. 9-10.
- KURCHAT, Heinrich Albert. *Das memelländische ABC. Volkskundliches Wörterbuch des memelländischen Niederdeutsch*. Oldenburg, 1964. 160 S.
- KURCHAT, Heinrich Albert. Die Niddener Künstlerkolonie. *Memeler Dampfboot*, 1976, Nr. 12, S. 224-225.
- KWAUKA, Paul. Leben und erleben (1955-1964 m.) [mašinėraštinis, 100 p.]. (Paulo Kwaukos (1898-1970) sūnus Klausas Kwauka tėvo prisiminimų ir šeimos knygą atsiuntė kompiuterinėje laikmenoje. Greičiausiai ji turėtų būti VPU (dab. LEU) Lituanistikos fakulteto Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedroje.
- L. A. Neringos muziejus (Nida). *Gimtasai kraštas*, 1937, Nr. 2-4, p. 169.
- MATEOSZUS, Daniel. Die Sammlungen des Lehrers [August] Müller. *Memeler Dampfboot*, 1969, Nr. 8, S. 108.
- MÖLLENHAUER, Ernst. Nidden stelt aus. *Memeler Dampfboot*, 1934, S. 131.
- PAMARIŲ sakmės* (sud. Dalia KISELIŪNAITĖ). Klaipėda, 2010.
- PELEIKIS, Anja. Tourism and the making of cultural Heritage; the case of Nida (Curonian Spit), Lithuania. In *Studia antropologica, I* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, XII). 2006, p. 101-114.
- PUTRIUS, Jonas. Senasis Neringos muziejus Nidoje. *Muziejai ir paminklai*, 1967, lapkritis, p. 58-60.
- RESE, Bernd. Didaktik in Museum. *Systematisierung und Nebenbestimmung*. Bonn, 1995.
- SCHÜZ, Ernst. Vogelwelt und Vogelwarte. *Die Kurische Nehrung: Europas Sandwüste: ein Handbuch für den Wanderer und Naturfreund*. Königsberg, 1932, S. 73-115 (Reprint Verlag Gerhard Rautenberg-Leer, 1989).
- STRAKAUSKAITĖ, Nijolė. Henry Fuchs, der Autor der Niddener Schulchronik. *Chronik der Schule zu Nidden*. Hrsg. v. Gitanas NAUSĖDA; Vilija GERULAITIENĖ. Vilnius, 2013, S. 17-33.
- STRAKAUSKAITĖ, Nijolė. *Kultūros kraštovaizdis prie Kuršių marių*. Klaipėda, 2010.

- ŠERMUKŠNYTĖ, Rasa. *Istorija, muziejus ir didaktinė perteikimo problema*. Vilnius, 2008.
- TAMULYNAS, Linas. Krašto muziejaus draugija ir krašto muziejus Klaipėdoje. Archeologinės veiklos aspektai 1924–1939 m. In *Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį* (Acta historica universitatis Klaipedensis, XVII). Sud. Silva POČYTĖ, Vasilijus SAFRONOVAS. Klaipėda, 2008, p. 151–164.
- TAMULYNAS, Linas. Vietos gyventojų indėlis į krašto archeologijos tyrimų raidą Klaipėdos krašte iki Antrojo pasaulinio karo [The Contribution of Local Residents to the Development of Archaeological Investigations in the Memelland before World War II]. *Archaeologia Litwana*, 2009, Nr. 10, p. 7–21.
- Tribsand [nach Georg BERENDT, 1867]. *Memelland Kalender*. Oldenburg, 1954, S. 25.
- TROTZKY, Richard. 100 Jahre Gasthof Hermann Blode-Nidden. *Memeler Dampfboot*, 1967, Nr. 17, S. 228–229.
- TROTZKY, Richard. Ernst Möllenhauer – 70 Jahre alt. *Memeler Dampfboot*, 1962, Nr. 16, S. 222.
- TROTZKY, Richard. Nidden – ein Bild der Erinnerung. *Memelland Kalender*. Oldenburg, 1954, S. 61–61.
- WAIDACHER, Friedrich. *Bendrosios muzeologijos metmenys*. Vilnius, 2007.